

“VOMIQ VA AZRO” DOSTONI MANBALARI TAVSIFI

Description of the Sources for the Epic “Vomiq and Azro”

**Ma'murjon
MAMAYUSUPOV,**
Alisher Nvoiy
nomidagi Toshkent
davlat o'zbek tili va
adabiyoti universiteti
mustaqil izlanuvchisi

Annotatsiya. XIX asr Xorazm adabiy hayotida tarjima an'anasi kuchli bo'lib, ko'plab fors-tojik asarlari o'zbek tiliga o'girilgan. “Vomiq va Azro” ham shular jumlasidan bo'lib, bir necha marta qayta ko'chirilgan va o'sha davrlarda keng ommalashgan. Xorazm adabiy muhitida “Vomiq va Azro” syujeti asosida nasriy va nazmiy yo'lda asarlar ijod etilgan. Mag'furxo'ja Sa'diy Hasan Xorazmiy “Vomiq va Azro” asarining nasriy variantini yozgan bo'lsa, ushbu asarni she'riy yo'lda Ahmad Tabibiy yozgan.

Mazkur maqolada Mag'furxo'ja Sa'diy Hasan Xorazmiy va Ahmad Tabibiylar tomonidan yozilgan “Vomiq va Azro” dostoni manbalari monografik tavsifi haqida mulohazalar bildirilgan.

Kalit so'zlar: Xorazm adabiy muhiti, Mag'furxo'ja Xorazmiy, Ahmad Tabibiy, Vomiq va Azro, nasriy variant, she'riy variant, ishqiy doston.

Abstract. The tradition of translation was highly developed in the literary life of Khorezm during the 19th century, and many Persian-Tajik works were translated into the Uzbek language. “Vomiq and Azro” was among such works; it was copied several times and became widely popular during that period. In the literary environment of Khorezm, prose and poetic works based on the plot of “Vomiq and Azro” were also created. While Mag'furxo'ja Sa'diy Hasan Khorezmiy wrote the prose version of “Vomiq and Azro,” Ahmad Tabibiy composed the work in poetic form.

This article presents reflections on the monographic description of the sources of the epic “Vomiq and Azro” written by Mag'furxo'ja Sa'diy Hasan Khorezmiy and Ahmad Tabibiy.

Keywords: Khorezm literary environment, Mag'furxo'ja Khorezmiy, Ahmad Tabibiy, Vomiq and Azro, prose version, poetic version, romantic epic.

Ahmad Tabibiy adabiy merosi manbalari hozirda yurtimizdagi O'zR FA Abu Rayhon Beruniy nomidagi Sharqshunoslik instituti, O'zR FA Davlat adabiyot muzeyi va Xivadagi “Ichon qal'a” davlat muzey-qo'riqxonasi fondlarida hamda shaxsiy arxivlarda saqlanadi. Ushbu fond va arxivlarda Tabibiyning she'riy devonlari, tazkiras, shoir lirik asarlari jamlangan turli to'plam-bayozlar orasida uning dostonlari va tarjima asarlari ham mavjud.

Ma'lumki, Ahmad Tabibiy Feruz saroyining eng e'tiborli va mashhur shoiri bo'lgan. Shuning uchun asarlari shoirning tiriklik vaqtidayoq qayta-qayta ko'plab nusxalarda ko'chirilgan. Shundan ham bilsa bo'ladiki, Tabibiy obro'-e'tiborli shoir hisoblangan.

E-mail:

mamurjon0075577@
gmail.com

Yetib kelgan/ Received:
14.04.2026

Qabul qilingan /
Accepted: 06.09.2026

Ta'kidlanganidek, O'zR FA Abu Rayhon Beruniy nomidagi Sharqshunoslik instituti fondida shoir asarlarining ko'plab nusxalari saqlanadi. Ular orasida shoir qalamiga mansub "Vomiy va Azro" dostoni ham bor.

Xorazm adabiy muhitida "Vomiy va Azro" syujeti asosida nasriy va nazmiy yo'lda asarlar ijod etilgan. Taxminan 1834-35-yillarda Mag'furxo'ja Sa'diy Hasan Xorazmiy ushbu asarning nasriy variantini yozgan. Tadqiqotlarda bu asar dostonning fors tilidagi varianti tarjimasini deyiladi [5; 59-sahifa]. Bu tarjima sodda, xalqona va badiiy jihatdan muvaffaqiyatli bo'lgani uchun keng tarqalgan. XIX asr Xorazm adabiy hayotida tarjima an'anasi kuchli bo'lib, ko'plab fors-tojik asarlari o'zbek tiliga o'girilgan. "Vomiy va Azro" ham shular jumlasidan bo'lib, bir necha marta qayta ko'chirilgan va o'sha davrlarda keng ommalashgan. Bu asarlar hozirda O'zR FA Abu Rayhon Beruniy nomidagi Sharqshunoslik instituti fondida 1228, 5072, 6911, 6918, 7472-raqamlari ostida saqlanadi.

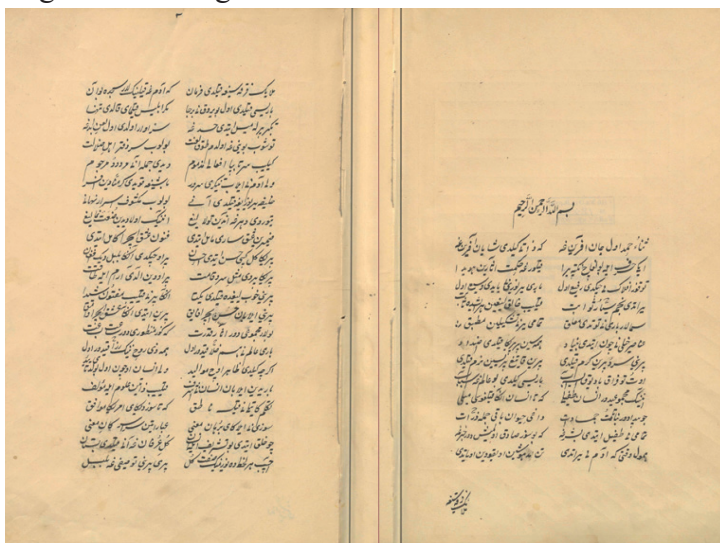
"Vomiy va Azro" dostonining she'riy varianti ham aynan Xiva adabiy muhitida Ahmad Tabibiy tomonidan 1910-yilda yozilgan. Tadqiqotlarda bu asar jami 81 bob va u taxminan 16 ming misradan oshiqroq ekani aytiladi [5; 60-sahifa]. Biroq asarning tarkibiy tuzilishi hamda uning boblari soni biroz boshqaroqdir.

Tabibiyning "Vomiy va Azro" dostoni F.G'anixo'jayev tomonidan nashrga tayyorlangan [5; 230-sahifa]. Ta'kidlash kerakki, olim asarni tabdil qilishda juda katta va mashaqqatli mehnatni amalga oshirgan. Shunday bo'lsa-da, uning nashrida ayrim kamchiliklar kuzatiladi. Bular asarning an'anaviy kirish va xotima qismlari, asar tarkibidagi ayrim qismlar (masalan, dahrnoma, ko'plab hikoyatlar)ning nashrdan tushib qolganida namoyon bo'ladi.

O'zR FA Abu Rayhon Beruniy nomidagi Sharqshunoslik instituti fondida Tabibiy dostonining ham ayrim nusxalari 1243, 2057-raqamlari ostida saqlanadi.

Ushbu maqolada Mag'furxo'ja Sa'diy Hasan Xorazmiy va Ahmad Tabibiy "Vomiy va Azro" dostonlari manbalari monografik tavsifini berishga harakat qilindi.

1243-raqamli qo'lyozma. Muallif – Ahmad Tabibiy. Ushbu qo'lyozma manba umumiy 199 varaqdan iborat. Qo'lyozma sahhof tomonidan ikki xil shaklda sahifalangan: birinchisi – har bir bet alohida; ikkinchisi – har bir varaq ham alohida sahifalangan. Sahifa raqamlari faqat matn ko'chirilgan varaqlarga qo'yilgan. Qo'lyozma sahhof tomonidan umumiy 193 sahifa va 286 bet hajmda raqam bilan tartiblangan. Muqovasi qattiq qizil karton bilan qoplangan. Ustida – o'rtada bir katta va ikki tomonida kichik hajmdagi tillarangli muhrlar mavjud. Yoni qizil charm bilan qoplangan. Kitobning o'lchami: 17x27.

Qo'lyozma "Basmala"dan so'ng:

تثنا حمد اول جان آفرينغه
كه ذاتى كىلدى شايان آفرينغه

*Sano-vu hamd ul jon ofaring'a,
Ki zoti keldi shoyon ofaring'a –*

bayti bilan boshlanadi. Manbaning saqlanish holati yaxshi. Matn har bir sahifaga o'rtacha 21 satrdan ikki ustun qilib ko'chirilgan bo'lib, poygilar to'liq berilgan. Xati nasta'liqda. Matnlar asosan qora siyohda, sarlavhalar va ba'zi raqamlar, ayrim izohlar qizil siyoh

bilan yozilgan. Matn hech qanday jadvallarga olinmagan. Hoshiyada ham matnlar bor. Ular asosiy matnga izoh, lug‘at tarzida berib borilgan. Ushbu hoshiyada kelgan matnlar ikki xil – agar asosiy matnga izoh sifatida berilgan bo‘lsa, hoshiya matn oldida (ba‘zan ustida) harfga o‘xshash yoki ko‘rsatgich belgisi ko‘rinishidagi belgilar tarzida berilgan. Masalan, quyidagi baytga e‘tibor beraylik:

*Tushsa sam ‘ig‘a bu savt nogoh,
Bu ne ish voqifo ‘lmay, ey shahanshoh.*

Ushbu o‘rinda “savn” so‘ziga izoh berilib, bu so‘z “ovoz” ekanligi yozilgan. Bundan tashqari, hoshiya matnlari raqamlangan holda ham uchraydi. Masalan:

*Sulaymon nabiy qoshig‘a Bilqis,
Kelib ul vaqtkim, ko‘rguzur taqdis.*

Ushbu o‘rinda “taqdis” so‘zi ustida qizil siyoh bilan 10 raqami yozilib, hoshiyada ushbu so‘zga “10 taqdis – pok bo‘lmoq” tarzida izoh berilgan. Ko‘plab sahifalar hoshiyalarida izohlarning ikki turi ham uchraydi.

Qo‘lyozmaning oxiri:

دعا رسمين قچان کيم قيلسه آيين
ملايکدين آنگا يتکورکيل آمين

Duo rasmin qachonkim, qilsa oyin,

Malo ‘ikdin onga yetkurgil omin – bayti bilan yakunlanadi. Shundan so‘ng kolofon ko‘chirilgan bo‘lib, u quyidagicha:

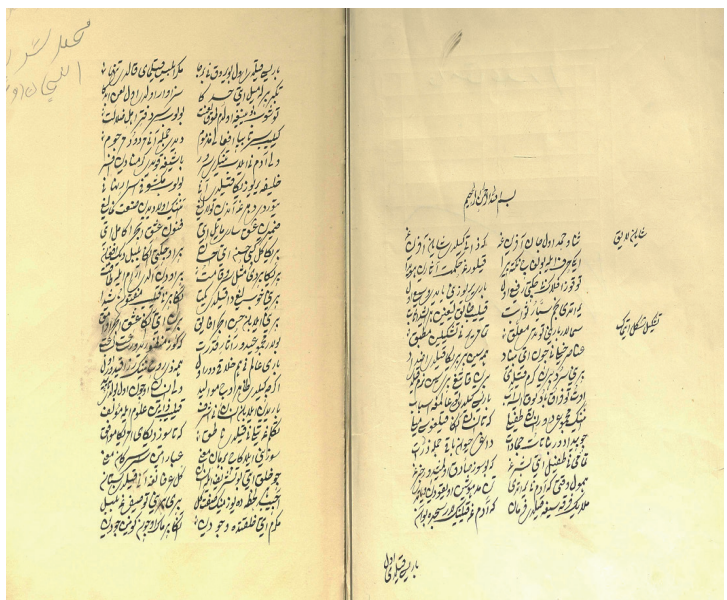
“Alhamdulillah, va-l-minna ushbu kitob “Vomiq va Azro”nikim, bo amri sultonuz-z-zamon va nodiru-d–davron a‘ni Abulmuzaffar val-mansur Abulg‘oziy Sayyid Muhammad Rahim Bahodirxon soniy doma davlatahu va shavkatahuning farmoni oliylari bila bir ming uch yuz yigirma sakkizlanchi yili mohi jumodu-s-soniyning oxiri chahorshanba kuni erdikim, Mullo Muhammad Yusuf al-mutaxallis bil-Chokar valadi Muhammad Ya‘qub Devon yozib itmom sarhadig‘a yetkurdi. Sanai 1328”.

Ta‘qidlanganidek, qo‘lyozma yaxshi saqlangan bo‘lib, ichidagi varaqlar tushib qolgan o‘rinlar mavjud emas, buni poygirlar izchil va ketma-ketligidan bilsa ham bo‘ladi. Ushbu qo‘lyozma manba hijriy 1328-yil (mel. 1910-yil) Muhammadraximxon Feruz farmoni bilan Chokar tomonidan ko‘chirilgan.

2057-raqamli qo‘lyozma. Muallaif – Ahmad Tabibiy. Ushbu qo‘lyozma ham “Basmala”dan keyin “Sano-vu hamd ul jon ofaring‘a, Ki zoti keldi shoyon ofaring‘a” – bayti bilan boshlanadi. Matn “Tammatu-l-kitob bia‘vni Maliku-l-Vahhob (ma‘nosi: Vahhob bo‘lgan Podshohning yordami bilan kitob oxiriga yetdi)” tarzida yakunlangan.

Kolofonda esa quyidagicha:

“Alhamdulillah, va-l-minna ushbu kitob “Vomiq va Azro”ni jannatmakon hazrat Sayyid Muhammad Rahimxon marhumining amrlari bo‘lub, mohi ramazona bu dug‘malari xoksori zarravor, bal g‘ubori osor Boltaniyoz devon

al-mutaxallis bin-Nadimiy birodari Muhammad Ya'qub devon mulaqqabi bi-Xarrot yozib itmom sarhadig'a yetkurdi. Sanai 1328".

Qo'lyozmaning har bir sahifasida o'rtacha 21 qatordan ikki ustunda yozuv mavjud. Xati nasta'liqda. Matnlar asosan qora siyohda, sarlavhalar va ba'zi raqamlar, ayrim izohlar qizil siyoh bilan yozilgan. Qo'lyozmaning kitobat holati oddiy bo'lib, matn hech qanday jadvallarga olinmagan. Ushbu manbaning hoshiyasida ham lug'at va izoh mazmunidagi matnlar bor. Hoshiyada kelgan bunday matnlar ham 1243-raqamli manba bila bir xil. Ya'ni hoshiyada kelgan matnlar ikki xil – agar asosiy matnga izoh sifatida berilgan bo'lsa, hoshiya matn oldida (ba'zan ustida) harfga o'xshash yoki ko'rsatgich belgisi ko'rinishidagi belgilar tarzida berilgan, ikkinchisi, qiyin so'zlar ustida qizil siyoh bilan raqam yozilib, hoshiyada ushbu so'zning ma'nosi yozib ketilgan. Sahifa raqamlari asosiy va hoshiya matnlari qora siyohda, ammo nasriy matnlar – sarlavhalar qizil siyohda ko'chirilgan. Poygilar ketma-ket, izchil berilgan. E'tiborlisi, qo'lyozmaning har bir sahifasida izohga muhtoj so'zlar raqamlangan holda hoshiyada berilgan. Masalan: 49^b-sahifada kelgan *"Qilurlar ko'b salosil birla Majnun(1)"* misrasida "Majnun" so'zining ustiga "1" raqami qora siyohda berilib, hoshiyada shu raqamlangan so'zga "majnun – zindong'a soling'on" tarzida izoh berilgan.

Kitob o'yma naqshli qattiq to'q yashil karton bilan muqovalangan. Muqova ustida uchtdan muhrga o'xshagan o'yma belgi bor. Ularning ikkitasiga bir xil *"amali Muhammadrahim sahhof"* yozuvi mavjud. Matn qaymoq rangli yupqa qog'ozga qora va qizil siyohlarda nasta'liq xatida ko'chirilgan. O'lchovi: 27.5x18. Hajmi: 195 varaq. Hamma beti arab raqamida sahhof tomonidan sahifalangan, jami 394 bet. Qo'lyozma kitobning boshida 1, oxirida esa 2 ta varaq (toqa) bo'sh qoldirilgan.

6911-raqamli qo'lyozma. Adabiyotshunos F.G'anixo'jayevning yozishicha, taxminan 1834-35-yillarda Mag'furxo'ja Xorazmiy fors shoiri Zohiri Kirmoniyning *"Vomiq va Azro"* dostonini o'zbek tiliga tarjima qilgan. Tarjima ancha mashhurlikka erishganidan uni o'sha paytlarda bir necha bor kitobat qilishgan. Ya'ni bu asar 1840, 1895, 1902, 1911-yillarda ko'chirilgan va ular hozirda O'zR FA Abu Rayhon Beruniy nomidagi Sharqshunoslik instituti fondida 6911, 6918, 1228, 5072, 7472-raqamlari bilan saqlanadi.

XIX-XX asr boshlarida tarjimachilik va umuman, kitobchilik ancha rivojlangan. Natijada ko'plab kitoblar yuzaga kelgan. Albatta, bu kitoblar hukmdor yoki saroy kutubxonasiga taqdim etilgan. *"Devon qo'lyozmasi matn va sarlavhalar, shuningdek, miniatyuralar atrofiga tortiladigan jadvallar, shams, unvon – qo'lyozmaning ilk sahifasi bosh qismida tilla suvi yugurtirib chizilgan naqsh-lavh, sahifalarga oltin suvi bilan jilo berish (tazhib) kabi bezaklar bilan ziynatlanadi. Albatta, bunday devonlar qimmatbaho bo'lib, ular asosan, shoh farmoniga asosan saroy kutubxonasi yoki sovg'a uchun tayyorlangan"* [4; 39-sahifa]. Mag'furxo'ja Xorazmiy asari manbalarining eng mo'tabari va mukammali 6911-raqamli qo'lyozmadir. Bu qo'lyozmaning kitobat qilinishi uning shohga yoki saroy kutubxonasiga mo'ljallanganini ko'rsatadi. Zero, unda Xorazm xattotlik va kitobat san'atining go'zal namunalari aks ettirilgan.

6911-raqamli qo'lyozmada *"Basmala"*dan oldin *"قصه وامق واذرادر"* (*"Qissayi Vomiq-u Azrodur"*) degan yozuv bor. Asar Allohga hamd mazmunidagi:

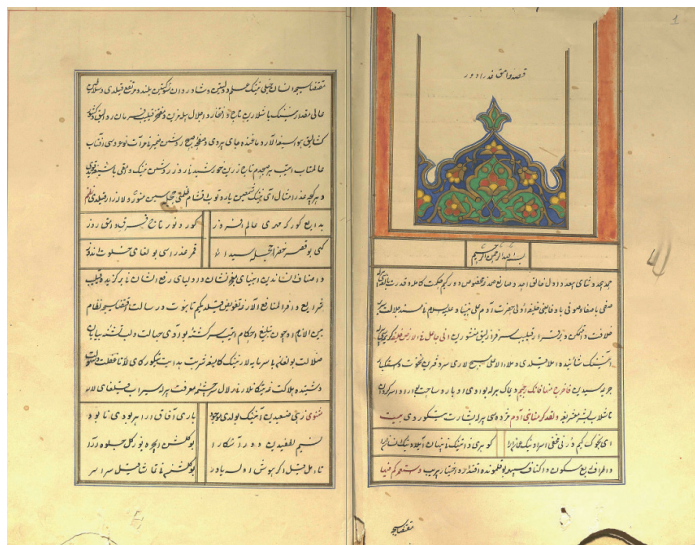
"Hamdi behad va sanoyi beaded ul Xoliqi Ahad va soniyi Samadg'a maxsusdurkim, hikmati komila va qudrati bolig'asi birla safi bo safo va so'fiyi bo vafo, ya'ni xalifayi uvlo hazrati Odam ala nabiyyina va alayhissalomni masnadi jalolat birla xilofatda mutamakkin va barqaror qilib, sarafrozliq manshurin "Inniy ja'ilun fil arzi xalifa" karimasi birla oning sha'nida imlo qildi va maloil a'lo musabbihlari sardaftarin naxvat va istikbor jarimasidin "Faxruj min haa fa innaka rojimun" demak birla bavodiyi idbor va sohati bavorirda sargardon tashlab, bashar ma'sharig'a

“Valaqod karramno bani adama” mujdasi birla bashorat yetkurdi”, – tarzidagi nasriy matn bilan boshlanadi. Basmaladan oldin sahifa turli rangdagi jadval va naqshlar bilan unvonlanib, unda nisbatan chiroyli naqshli miniatyura mavjud. Ushbu kitobdagi yozuvlar tillarangli va qizil rangli jadvallarga olingan. Bir ustunda, agar nazm va baytlar kelgan bo‘lsa ikki ustunda har bir sahifada o‘rtacha 15 qatordan yozilgan. Matn nasta‘liq xatida. Hoshiyalarda hech qanday matn yozilmagan. Biroq kotib tomonidan yo‘l qo‘yilgan kamchiliklar hoshiyada to‘g‘rilanib ketilgan. Bunday xatolarni: a) kotib tomonidan tushirib qoldirilgan so‘zlar; b) kotib tomonidan xato ko‘chirilgan so‘zlar tarzida ikkiga ajratib ko‘rsatish mumkin. Garchi qo‘lyozmaning ayrim sahifalari chetlari yirtilib qolgan esa-da, yozuvlari o‘chib ketmagan, poygilar ketma-ketligi yo‘qolmagan. Ya‘ni qo‘lyozma orasidan varaqlar tushib qolmagan. Ushbu manbaning umumiy hajmi 266 varaqdan iborat bo‘lib, boshidan ikki varaq, oxiridan to‘rt varaq bo‘sh (toqa) qoldirilgan. Oxirgi 266^a sahifasida *“Turkiy shoh Vomiq-u Azro”* jumlasini ko‘chirilgan.

Kolofon quyidagicha:

“Zilli subhon xalifatu-r-Rahmon boisi al-amon va-l amon ibni sulton Abul-muzaffar val-mansur Abulg‘oziy Sayyid Muhammad Rahim Bahodirxon Odamullohi mulukahu va iqbolahuning farmoni oliylari bila ushbu “Vomiq va Azro” niki domulla Muhammadsharif bin mulla Muhammad Bayoniy qo‘lida sanai 1320 – bir ming uch yuz dag‘i yigirmada muvofiq bars yili mohi zulhijjaning yigirma ikkisi jum‘a kuni itmomg‘a yetushti”.

Umuman olganda, qo‘lyozmaning saqlanish holati yaxshi. Kitobning usti qattiq qora rangli chirm bilan muqovalangan. Matn fabrika qog‘oziga ko‘chirilgan. Kitob ustida uchta jigarrangli naqsh bor.

6918-raqamli qo‘lyozma. Ushbu qo‘lyozma manba *“Vomiq va Azro”*ning nasriy varianti bo‘lib, asarning Mag‘furxo‘ja Xorazmiy tomonidan yozilgan nusxasidir. Ya‘ni 6911-raqamli qo‘lyozmaning boshqa varianti. Qo‘lyozmaning umumiy hajmi 258 sahifani tashkil etadi. Ushbu qo‘lyozma negadir, ortiqcha ziynatlanmagan, matn jadvallarga ham olinmagan, hatto sahifalar raqamlanmagan. Sahifa o‘rnini bosuvchi poygilar berib borilgan. Kitobning boshidan ikki varaq oxiridan bir varaq bo‘sh qoldirilgan. Qo‘lyozma sahifalarida bir ustunda o‘rtacha 17 qator hajmda matn ko‘chirilgan. Yozuvi nasta‘liqda, oddiy sarg‘ish fabrika qog‘oziga yozilgan. Yozuvlar qora siyohda, baytlar yoki oyatlar, qo‘lyozma orasida kelgan sarlavhalar qizil siyohda ko‘chirilgan. Xati xushxat. Ushbu manbada ham tushib qolgan sahifalar mavjud emas. Sababi poygilar izchil davom etgan. Deyarli hoshiyada matn uchramaydi, hoshiyadagi matnni bir o‘rinda, ya‘ni oxirgi sahifada *“Kog‘oz adadi 254”* qizil siyohdagi yozuvini ko‘rish mumkin.

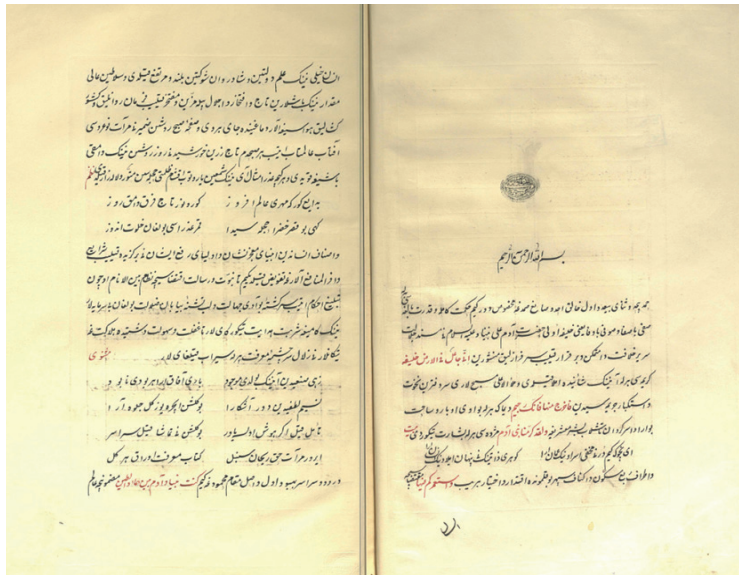
Qo‘lyozmaning boshida *“basmala”*ning yuqori qismida qora siyohda bir kichik muhr bosilgan. Ushbu qo‘lyozmaning boshlanishi ham 6911-raqamli qo‘lyozma bilan bir xil. Ya‘ni, bu manba ham: *“Hamdi behad va sanoyi beaded ul Xoliqi Ahad va soniyi Samadg‘a maxsusdurkim, hikmati komila va qudrati bolig‘asi birla safi bo safo va so‘fiyi bo vafu, ya‘ni xalifayi uvlo hazrati Odam ala nabiyyina va alayhissalomni masnadi jalolat birla xilofatda mutamakkin va barqaror qilib,*

sarafrozliq manshurin *“Inniy ja’ilun fil arzi xalifa”* karimasi birla oning sha’nida imlo qildi va maloil a’lo musabbihlari sardaftarin naxvat va istikbor jarimasidin *“Faxruj min haa fa innaka rojimun”* demak birla bavodiyi idbor va sohati bavorirda sargardon tashlab, bashar ma’sharig’a *“Valaqod karramno bani adama”* mujdasi birla bashorat yetkurdi” – tarzida boshlanadi.

Mazkur qo’lyozma hijriy 1330-yilda Bobojon Tarroh (Xodim – M.M) tomonidan ko’chirilgan. Bu haqda qo’lyozmaning kolofon qismida:

“Tammam haza al-nusxa nuqya al-muborakatu al-maymunatu al-musammiy bi “Vomiq-u Azro” nikim shahzoda Muhammad Ya’qubjon ibn Muhammad Yusufjon to’ramiz Odamullohi mulukahu va iqbolahu va davlatahuning farmoni oliylari bila domullo Muhammad Rahim bin mulla Bobojon suftyni qo’lida bir ming uch yuz dag’i o’tuzda muvofiqi sichqon yili mohi jumoduss-soniyni yigirma sakizlanjisi shanba kuni itmomg’a yetushti. Allohmma g’ufironaka tab avall qur’ota va-l nazora. 1330”, – tarzidagi ma’lumot keltirilgan. Kolofondan so’ng inventar raqam tushirilgan kutubxona muhri mavjud. Uning o’lchami: 34.5x21 sm. Muqovasi qattiq yashil karton, ustida bir dona katta va ikkita kichik naqshli belgil bor. Cheti qizil charm bilan qoplangan. Qo’lyozma juda yaxshi saqlangan, muqovadagi naqshlar o’chib ketmagan.

1228-raqamli qo’lyozma. Ushbu qo’lyozma manba 140 sahifadan iborat bo’lib, u maxsus sahifalanmagan. Boshidan bir varaq bo’sh qoldirilgan. Qo’lyozma sahifalarida o’rtacha 17 qator hajmda matn ko’chirilgan. Yozuvi nasta’liqda. Yozuvlar qora siyohda, baytlar yoki qo’lyozma orasida kelgan sarlavhalar, oyatlar qizil siyohda ko’chirilgan. Matn unchalik xushxat emas. Poygirlar izchil davom etgan. Mazkur qo’lyozma hijriy 1255-yilda ko’chirilgan. Buni qo’lyozmaning kolofon qismidagi mana bu qayddan ham bilib olish mumkin: *“...va sanai hijriy ming nafi ikki yuz ellik besh erdikim, sharif itmom va saodat ixtinomig’a musharraf bo’ldi...”*.

Ushbu qo’lyozma manba yaxshi saqlanmagan, muqovadagi naqshlar xiralashib, o’chib ketgan. Kitob muqovasi va ayrim sahifalari chetlari jiddiy zararlangan. Matn “basmala” bilan boshlanib, uning birinchi sahifasi ustiga suyuqlik to’kilgani natijasida yozuvlar chaplanib ketgan.

5072-raqamli qo’lyozma. Mazkur manba “Vomiq va Azro” dostonining nasriy variantidir. Bu manba umumiy 246 sahifadan iborat. Bu qo’lyozma ham maxsus sahifalanmagan. Qo’lyozma boshidan ham bir, oxiridan ham bir varaq bo’sh qoldirilgan. Qo’lyozma sahifalarida o’rtacha bir ustunda 20 qator hajmda matn ko’chirilgan. Yozuvlar qora siyohda, maxsus qism sarlavhalari esa qizil siyohda ko’chirilgan. Poygilar izchil davom ettirilgan. Negadir, orada bir varaq qirqib olingan. Ammo matn qirqib olingan betdan oldingi sahifa hoshiyasida qayta ko’chirilgan. Ya’ni varaq qirqib olinsa-da, matn tushib qolmagan. Bunday kamchilikni kotib faoliyati bilan izohlash mumkin. Bunday kamchilik qo’lyozmaning 172-sahifasida uchraydi. Kitob o’lchami: 34.5x21.5.

Qo’lyozmani ko’chirgan kotib haqida ma’lumot yo’q. Kitob hijriy 1326 (mel. 1908)-yilda tugatilib, bu haqda kolofonda ma’lumot mavjud:

“Zilli subhon, hazrati xalifat ur-Rahmon boisi al-amon va-l-amon ibn as-sulton Abulmuzaffar val-mansur Abulg‘oziy Odamullohu mulukahu va iqbolahuning farmoni oliylari bila ushbu ...¹ qo‘lida sana bir ming uch yuz dag‘i yigirma oltinchi yilda mohi shavvolning sakkizlanjisida shanba kuni itmomg‘a yetushti.

Kitob o‘yma naqshli qattiq to‘q yashil karton bilan muqovalangan. Yonlarida qizil charm mato bilan muqova biriktirilgan. Muqova ustida uchdan muhrga o‘xshagan o‘yma belgi bor ammo ko‘chib ketgan. Yozuv nasta‘liqda, oddiy sarg‘ish fabrika qog‘ozdan foydalanilgan.

7472-raqamli qo‘lyozma. Ushbu qo‘lyozma hijriy 1313-yilda ko‘chirilgan. Biroq kotib xususida ma‘lumot berilmagan, kitobning oxirida:

“Xotimatu-l-kitob. Alhamdulillah va-l-minnaki, tavfiqi hazrat Haq xil‘ati kamol shoni bila torixosor shoh “Vomiq va Azro” itmomg‘a yetushdi...” kabi jumlar qizil siyohda yozib qo‘yilgan. Shuningdek, mazkur kitob kotib o‘ylaganidan ham yaxshi chiqqani haqida kolofonda *“...va ulug‘kim, fomin kunad fahm aning tarxin sahifayi xayolg‘a chekib erdi, andin ham ziyodaroq oroyish tobt...”* tarzidagi qayd keltirilgan. Qo‘lyozma ko‘chirilgan sanaga ishora sifatida ushbu jumalarni ko‘rish mumkin: *“...bu oshiqona mayi shavqingiz bayon silkiga chekildi, sana: hijriy ming taqi uch yuz o‘n uchda erdikim, sharif ul-musahharom saodati ixtitong‘a musharraf bo‘ldi...”*. Demak, qo‘lyozma hijriy 1313-yilda yozib tugatilgan.

Ushbu qo‘lyozma manba yaxshi saqlanmagani tufayli oradagi ba‘zi sahifalari tushib qolgan. Poygilar berilgan, ammo varaqlar tushib qolgani uchun ketma-ketlik izchil emas. 2^a-sahifadagi **“gavhari”** poygiri 2^b-sahifada uchramaydi yoki 3^a-sahifadagi **“qizin”** poygiri 3^b sahifada uchramaydi. Bundan tashqari, 22^a-sahifadagi **“bayt”** poygiri 22^b-sahifada uchramaydi yoki 84^a-sahifadagi **“ul-jazira”** poygiri 84^b-sahifada uchramaydi. Qolgan o‘rinlarda poygilar ketma-ketligi mavjud.

Matn “Basmala”dan so‘ng, qizil siyohda hamd mazmunidagi *“Hamdi behad soniye be‘adad ...”* jumlasini bilan boshlanadi. Bu qo‘lyozma ham maxsus raqam bilan sahifalanmagan. Qo‘lyozma umumiy 327 varaqdan iborat. Muqovasi yashil, o‘lchami: 27x19,5. Yozuvi nasta‘liqda. Asosiy matn qora rangda, sarlavha yoki ajratib ko‘rsatilgan matnlar qizil siyohda ko‘chirilgan. Qo‘lyozmaning saqlanish holati yaxshi emas. Sahifalarda qalamda rasmlar chizilganini, bo‘yab yozilgan holatlarni va varaqlar tushib qolishini kuzatish mumkin. Birinchi sahifada *“Vomiq va Azro”* sarlavhasini ko‘rish mumkin. Kitob so‘ngida Navoiydan yetti baytli bir g‘azal ko‘chirilgan.

Xulosa qilib aytganda, *“Vomiq va Azro”* dostoni manbalari ko‘lami keng bo‘lib, ular qiyosiy va matniy jihatdan maxsus tadqiq etilmagan. Doston manbalarining ilmiy-monografik tavsifini amalga oshirish bu boradagi izlanishlarni osonlashtirishi jihatidan muhim hisoblanadi.

Adabiyotlar / References

1. O‘zFA Sharqshunoslik instituti qo‘lyozmalar fondidagi 3461, 3460/IV, 1243, 2057 raqamli qo‘lyozmalar.

2. Amonov Sh. Ahmad Tabibiy turkiy devonlari qo‘lyozmalarining qiyosiy-matniy tadqiqi. – Toshkent: Bookmany print. 2023. – 253 b.

3. Valixo‘jayev B. O‘zbek epik poeziyasi tarixidan. – Toshkent: Fan, 1974. – 150 b.

4. Sirojiddinov Sh. Matnshunoslik saboqlari. – Toshkent: Navoiy universiteti, 2019. – B.120.

5. G‘anixo‘jayev F. Tanlangan asarlar. – Toshkent: Badiiy adabiyot, 1968. – 230 b.

6. G‘anixo‘jayev F. Ahmad Tabibiy (hayoti va ijodi). – Toshkent: Fan, 1978. – 80 b.

¹ Shu so‘zdan so‘ng fikrimizcha kotib ismi va laqabi yozilgan bo‘lishi kerak, ammo o‘sha qator o‘chirilgan.